

Л і т е р а т у р а :

1. Ахманова О. С., Медникова Э. М., Григорьева С. А. К вопросу о фразеологической сочетаемости и путях ее изучения / О. С. Ахманова, Э. М. Медникова, С. А. Григорьева // Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе. – Вологда, 1978.
2. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / Виктор Владимирович Виноградов // Лексикология и лексикография : избранные труды. – М. : “Наука”, 1977. – 312 с.
3. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка / Илья Романович Гальперин. – М. : Изд-во литературы на иностранных языках, 1958. – 457 с.
4. Кунин А. В. Английская фразеология / Александр Владимирович Кунин. – М., 1981.
5. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / Александр Иванович Смирницкий. – М., 1996. – 260 с.
6. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды / В. Н. Телия // Языковая номинация : виды наименований. – М., 1977.
7. Уорелл А. Дж. Английские идиоматические выражения / А. Дж. Уорелл. – М., 1999.
8. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М., 1985. – 160 с.
9. Longman Dictionary of Contemporary English. London, 2005. – 1949 p.
10. Oxford Dictionary of English Idioms / A. P. Cowie, R. Mackin & I. R. McCaig: Oxford University Press. – 2008. – 685 p.
11. Режим доступу : zone.com/idioms/idioms.php102.

Статья посвящена теоретическому исследованию фразеологических единиц в современной лингвистике. Поданы примеры использования фразеологизмов в современном английском языке и литературе.

Ключевые слова: фразеология, фразеологические единицы, метафора, идиоматическое выражение.

The article is devoted to the problem of theoretical investigation of phraseological expressions in modern linguistics. Patterns of usage of phraseological expressions in contemporary English language and literature are given.

Keywords: phraseology, phraseological expressions, metaphors, idiomatic expressions.

Карат О. В.
*Горлівський державний педагогічний
інститут іноземних мов*

**ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТЕОРІЇ ДІАХРОНІЧНИХ
УНІВЕРСАЛІЙ В КОНЦЕПЦІЯХ
О. О. ПОТЕБНІ ТА І. О. БОДУЕНА ДЕ КУРТЕНЕ**

Статтю присвячено розкриттю сутності передумов формування та еволюції теорії лінгвістичних універсалій узагалі та теорії діахронічних лінгвістичних універсалій зокрема, що має відбиття у працях О. О. Потебні та І. О. Бодуена де Куртене. Зроблено висновки стосовно головних критеріїв визначення досліджуваної проблеми видатними лінгвістами.

Ключові слова: лінгвістичні універсалії, синхронічні універсалії, діахронічні універсалії.

Метою цієї статті є розкриття передумов формування та еволюції теорії лінгвістичних універсалій взагалі та теорії діахронічних лінгвістичних універсалій зокрема, що мають відбиття у працях О. О. Потебні та І. О. Бодуена де Куртене.

Універсалії мови завжди характеризуються як суто емпіричні та індуктивні судження про мову. Саме тому універсалії мови вважаються емпіричним фундаментом сучасної типології. Вони трактуються як “спільні, суттєві ознаки, що виявляються в усіх або більшості мов світу” [7, с. 52]. Ці ознаки постулюються у вигляді гіпотез, які

перевіряються потім на емпіричному матеріалі конкретних мов. Іншими словами, лінгвістична універсологія є теоретичною й дедуктивною дисципліною. Тому деякі мовознавці вважають, що загальна теорія мови – це передусім теорія мовних універсалій.

Автори “Меморандуму про мовні універсалії” постулюють, що “мовні універсалії за своєю природою є узагальненими висловлюваннями про ті властивості і тенденції, які притаманні будь-якій мові і розділяються усіма, хто розмовляє цією мовою” [3, с. 118]. Саме тому універсалії становлять найбільш загальні закони лінгвістики.

М. М. Гухман зауважує: “в універсаліях, які формулює дослідник, відбиваються і розкриваються певні спільні суттєві ознаки досліджуваних об’єктів, тому універсалії – це передусім спільні онтологічні категорії і властивості, притаманні всім або більшості мов” [4, с. 33-34]. М. М. Гухман вважає таке трактування універсалій методологічно правильним, бо лише воно надає об’єктивну наукову цінність дослідженню універсалій та вивченню їх співвідношення з типологічними характеристиками мови.

М. П. Кочерган зазначає: “універсалії показують, що в мові може бути і чого в мові не може бути” [7, с. 53]. Іншими словами, вони визначають ті обмеження, які накладаються на мову, і демонструють спільність принципів побудови всіх мов. “Універсалії зумовлені, – вважає М. П. Кочерган, – особливостями фізіологічної будови мовленнєвого апарату (фонетичні універсалії) й існуванням єдиних для всього людства способів осмислення дійсності” [7, с. 54].

Узагальнюючи попередні дефініції, Б. О. Серебренников дає більш точну дефініцію лінгвістичної універсалії. Мовна універсалія – це спільний, ізоморфний засіб відбиття інтрасистемних кореляцій мовних елементів або однотиповий за своїм характером процес, що дає однакові результати, які виявляються з достатньо високим ступенем частотності у різних мовах світу.

Існує декілька класифікацій універсалій, що будуються на різних підставах. Одна з таких класифікацій ґрунтується на відношенні до осі синхронія / діахронія. Так, виділяють синхронічні (статичні) та діахронічні (динамічні) універсалії.

Автори “Меморандуму...” вважають, що “з загальнолінгвістичної точки зору деякі універсалії легше інтерпретувати як результат динамічних процесів, наприклад семантичну метафору – як результат метафоричних семантичних змін; існуючі в усіх (або майже в усіх) мовах варіантні форми значущих мовних одиниць (наприклад, морфонологічні чергування) – як результат діахронічного процесу закономірно зумовлених звукових змін” [3, с. 126], тобто що розподілення універсалій на синхронні та діахронічні дійсно має місце в лінгвістичній універсології.

Виокремлюючи діахронічні універсалії, Д. Грінберг, Ч. Остгуд та Д. Дженкінс стверджують, що ці універсалії формулюються з акцентом на тому, що мають місце два синхронних стани, з яких один є історичним продовженням іншого. Зазвичай вважають, що обидва стани являють собою одну мову, за винятком випадків, коли відстань у часі дуже велика, як, наприклад, для латинської та французької. Логічна структура діахронічних універсалій є такою: “Для всіх x і всіх y , де x більш ранній, а y – більш пізніший стан тієї ж мови...” [3, с. 127]. Далі, для діахронічних універсалій зберігається розподіл на фонологічні, граматичні і семантичні.

І. Ф. Вардуль, щодо різновидів універсалій, звертає увагу на таке: “якщо універсалії суть властивості або відношення між властивостями мовної системи, до них не застосовується розподіл на синхронні та діахронічні. Вони є ахронічними, як і ці мовні системи” [2, с. 32]. Учений пояснює своє твердження тим, що типологія

відволікається від генетичних та просторово-часових зв'язків окремих реалізацій мовних систем один з одним і з позамовною дійсністю. Ця думка, очевидно, відрізняється від трактування діяхронічних універсалій авторами "Меморандуму..." і, тим не менш, приваблює логічністю викладення.

Традиційно вважають, що теорія мовних, а значить і діяхронічних, універсалій набула свого розквіту у середині ХХ сторіччя. Але аналіз певних праць таких видатних лінгвістів, як О. О. Потебня та І. О. Бодуен де Куртене, доводить, що підґрунтя досліджуваної теорії було закладено ще наприкінці ХІХ сторіччя.

Оскільки погляди лінгвістів досить самобутні, вважаємо за потрібне розглянути їх окремо.

Як зазначає М. М. Гухман, "до Жовтневої революції типологічні проблеми не були об'єктом спеціальних досліджень вітчизняних мовознавців" [4, с. 72]. Типологічні спостереження містили порівняльно-історичні дослідження споріднених мов. Так, О. О. Потебня, реконструюючи риси давнього синтаксису індоєвропейських мов, виділяв типологічні особливості, що були притаманні різним етапам розвитку мов цієї сім'ї, причому частково ці особливості він розумів як ступені спільного процесу розвитку людської мови.

Олександр Опанасович Потебня був ученим синтетичного складу, що суміщав в собі філософа, мовознавця, історика літератури, дослідника фольклору та міфології.

Лінгвістичні погляди О. О. Потебні формувалися під сильним впливом В. фон Гумбольдта та Х. Штейнтала. Він зближує і разом з цим розмежує завдання мовознавства та психології. Для нього порівняльний і історичний підходи нероздільно пов'язані. Порівняльно-історичне мовознавство є формою протесту проти логічної граматики. Мова розуміється як діяльність, в процесі якої безперервно відбувається оновлення мови, що закладено в людині в якості творчого потенціалу.

Згідно з поглядами О. О. Потебні, слово має не більше одного значення, саме того, яке реалізується у мовленнєвому акті. Учений не визнає дійсного існування загальних значень слів, як формальних, так і предметних. При цьому він підкреслює,

1) що слово відбиває не думку загалом, що приймається за його зміст, а лише одну її ознаку;

2) що у слові є два типи змісту: найближчий етимологічний зміст слова, що містить лише одну ознаку; народне значення, і суб'єктивний – подальше значення слова; особисте значення (варто зазначити, що виділення О. О. Потебнею двох послідовно розвинутих типів значення конкретного слова можна включити до реєстру діяхронічних універсалій – О. К.);

3) що слово як акт пізнання містить, окрім значення, знак, що вказує на актуальне значення і що спирається на попереднє значення;

4) що звукова форма також є знаком, але знаком знаку.

Знак значення О. О. Потебня трактує як ознаку, що є спільною між двома порівнюваними складними мисленнєвими одиницями, свого роду заступником, представником відповідного образу або поняття. Під внутрішньою формою слова лінгвіст розуміє відношення змісту думки до свідомості, уявлення людиною її власної думки. Слово він визначає як звукову єдність із зовнішнього боку і як єдність уявлення і значення із внутрішнього боку.

На граматичну форму, на думку О. О. Потебні, розповсюджується та ж сама трьохелементна будова. Граматична форма визнається елементом значення слова, що є спільним з його предметним значенням. Учений рекомендує простежити історію

вживання слів у процесі історичного розвитку з метою зробити висновки про характер змін у мисленні даного народу і людства у цілому. Іншими словами, він закликає до спостереження діахронічних універсалій конкретного типу.

Думки О. О. Потебні передують сосюрівському протиставленню синхронії і діахронії. Він пропонує вивчення явищ мови у їхньому взаємозв'язку, взаємозумовленості, тобто в системі.

Цікавим є трактування ученим граматичних категорій як основних категорій мислення.

Значний внесок О. О. Потебня вніс в розробку синтаксису, у межах якого формувалися оригінальні уявлення про слово, граматичну форму, граматичну категорію.

Історико-генетичний принцип він застосовував до аналізу синтаксичних явищ. Речення вчений розглядав як простір пересічення граматичних категорій. Його структура уподібнюється структурі думки, що сформульовано у ньому. Процес виявлення еволюції типів речення, на думку О. О. Потебні, дорівнює встановленню історичної типології мислення. Лінгвіст говорить про ріст предикативності, що відбувається згідно з розвитком мови і еволюції свідомості, як про свідчення посилення динамічного, процесуального початку. Відгук на ці ідеї універсології зустрічаються в теоріях ергативності у М. Я. Марра, І. І. Мещанінова, Г. Шугардта.

О. О. Потебня підкреслив роль речення “як стихії, в якій відбуваються всі граматичні процеси, і вперше в історії висунув тезу про історичну змінюваність типів речення” [5, с. 153]. Відмова від вузького морфологічного підходу дозволила йому розкрити в межах документованої історії індоєвропейських мов закономірну зміну двох нашарувань, що відрізняються одне від одного сукупністю синтаксичних відношень.

Однак, вважає С. Д. Кацнельсон, загальні методологічні позиції завадили О. О. Потебні “зробити послідовні висновки зі свого відкриття” [5, с. 167]. Загальний розвиток мови учений зображував як еволюційний, без стрибків та ломок, процес поступової диференціації членів речення і збільшення гіпотактичності мовлення. При цьому ментальний зміст даної еволюції він визначав як прагнення до збільшення протилежності дієслова та імені, до концентрації предикативності в дієслові за рахунок імені.

О. О. Потебня присвятив багато часу дослідженню питання щодо диференціації прикметників як самостійної лексико-граматичної категорії від іменників. У праці “З записок з російської граматики” він говорить про це так: “в історії мов, що розрізняють назву речі і ознаки, прикметник, як відокремлений зі зв'язку ознак, як більш відволічений, ніж іменник, є пізніший, ніж іменник, і утворився від нього”. І далі: “Відмінність між іменником і прикметником не є споконвічною. Прикметники виникли з іменників, тобто був час, що залишив в різних індоєвропейських мовах більш або менш наявні сліди і дані, коли властивість розуміли лише конкретно, лише як річ” [8, с. 105].

Так чи інакше, певна перевірка матеріалів, яку засвідчив С. Д. Кацнельсон, підтвердила висновок О. О. Потебні про наявність двох нашарувань (стадій) в розвитку будови індоєвропейських мов. При цьому, однак, ототожнювання такого розвитку з розрізненням давніх та нових мов виявилось недостатньо точним. Як показало дослідження С. Д. Кацнельсона, багато давніх мов зберігають давній лад у напівзіпсованому вигляді, а мови античного світу в класичний період їхнього розвитку виявляють більшу подібність до нових мов, ніж до давніх.

Також суттєвий внесок до розвитку теорії мовних універсалій зробив Іван Олександрович (Ян Ігнаци Нечислав) Бодуен де Куртене – один з найвідоміших

мовознавців, що належить польській і російській науці. Він мав ступені магістра (1870 р.) та доктора (1874 р.) порівняльного мовознавства у Петербурзькому університеті і викладав в університетах Казані, Кракова, Дерпта (Юр'єва), Петербурга й Варшави.

Перші зразки типології споріднених мов продемонстрував саме І. О. Бодуен де Куртене у працях, присвячених порівняльній граматиці слов'янських мов. Найцікавішою є запропонована ним типологічна класифікація слов'янських мов, що ґрунтується на відношеннях довготи і короткості голосних до характеру наголосу. За цим критерієм було виділено п'ять груп слов'янських мов:

1) рухомий наголос при наявності протиставлення довгих та коротких (сербохорватська);

2) рухомий наголос при наявності протиставлення довгих та коротких лише у наголошених складах (деякі говірки словенської мови);

3) рухомий наголос при відсутності протиставлення довгих та коротких голосних (російська, болгарська);

4) відсутність рухомого наголосу при наявності протиставлення довгих та коротких голосних (чеська, словацька);

5) наявність антропофонічного наголосу при відсутності протиставлення довгих та коротких голосних (польська, кашубська, полабська, серболужицька).

“Ці ідеї Бодуена де Куртене, – пише М. М. Гухман, – залишалися фактично забутими протягом низки десятиліть, лише у п'ятдесяті роки вони були використані у зарубіжному мовознавстві при побудові фонологічної типології слов'янських мов” [4, с. 72].

Але увага І. О. Бодуена де Куртене була прикута не лише до типології споріднених мов. Лінгвіст здійснював також типологічні дослідження індоєвропейських та урало-алтайських мов.

Фундатор Казанської школи висунув плідну ідею про застосування типологічних (за його термінологією – порівняльних) досліджень як в галузі синхронного стану мови, так і в її історичному розвитку, оскільки однією з підстав структурного вивчення мов є порівняння споріднених мов і різних періодів однієї й тієї самої мови, коли беруться до уваги статичні відносини звуків і динамічні закони розвитку у часі.

Порівняння споріднених мов у двох планах – статичному і динамічному – з метою вивчення фонологічної й морфонологічної структури цих мов стало в подальшому основою бодуєнівського трактування сутності порівняльної граматики, яка має на меті співставлення і порівняння структури різних споріднених мов у двох вищезазначених напрямках.

З іншого боку, в статті “Про завдання мовознавства” (1889) Бодуен де Куртене висунув ідею про те, що зіставне (типологічне) вивчення мов, що пов'язане з визначенням схожості й відмінності між мовами, може ґрунтуватися на виявленні спільної схожості стану та зміни, які не залежать від історичних або генеалогічних зв'язків.

Він пише про те, що лінгвісти постійно знаходять однакові історичні процеси та переродження в мовах, які є чужими одне одній і історично, і географічно. З цієї точки зору можна порівнювати розвиток слов'янських мов з розвитком семітських мов, розвиток російської мови з розвитком коптської мови, розвиток англійської мови з розвитком китайської мови тощо. “Тут чітко виявляється підхід Бодуена, – пише Ф. М. Березін, – до виділення і зіставлення в цих мовах цілісних систем, певних структурних відношень “широких лінгвістичних узагальнень як в області фонетики, так і в області морфології”, в яких виявляються функціонально-тотожні спільні риси” [1, с. 206].

Таким чином, в його працях можна знайти зауваження (хоча й несистематизовані), що стосуються можливості порівняльного вивчення неспоріднених мов, їхніх спільних структурних конфігурацій, схожих змін і процесів. Завдання подібних досліджень при цьому було сформульовано в самому загальному плані шляхом протиставлення їх порівняльно-історичному вивченню споріднених мов. Незважаючи на те, що *терміни типологічні дослідження, типологія мов* лінгвіст не застосовував, він чітко розмежував наявність паралельних структурних рис, які не залежать від генетичної спільності (типологічна спорідненість), від мовної схожості або подібності, що ґрунтуються на спільності походження (матеріальна спорідненість). Дослідження спільних рис у неспоріднених мов розглядалося у якості завдання загальної граматики або філософії мови на відміну від порівняльної граматики споріднених мов. Але більш докладних зауважень і висновків за цією проблематикою І. О. Бодуен де Куртене не робив.

Таким чином, можна зробити такі висновки: 1) вважають, що теорія мовних, а значить і діахронічних, універсалій набула свого розквіту у середині ХХ сторіччя, але аналіз праць таких видатних лінгвістів, як О. О. Потебня та І. О. Бодуен де Куртене, доводить, що підґрунтя досліджуваної теорії було закладено ще наприкінці ХІХ сторіччя; 2) О. О. Потебня загальний розвиток мови зображував як еволюційний, без стрибків та ломок, процес поступової диференціації членів речення і збільшення гіпотактичності мовлення; при цьому ментальний зміст даної еволюції він визначав як прагнення до збільшення протилежності дієслова та імені, до концентрації предикативності в дієслові за рахунок імені; 3) Бодуен де Куртене висунув ідею про те, що типологічне вивчення мов може ґрунтуватися на виявленні спільної схожості стану та зміни, які не залежать від історичних або генеалогічних зв'язків; він зазначав, що з цієї точки зору можна порівнювати розвиток слов'янських мов з розвитком семітських мов, розвиток російської мови з розвитком коптської мови, розвиток англійської мови з розвитком китайської мови тощо; 4) так чи інакше, досліджувані праці лінгвістів свідчать про – хоча б гіпотетичну – діахронічність загальномовних явищ.

Л і т е р а т у р а :

1. Березин Ф. М. История лингвистических учений / Федор Михайлович Березин. – М. : Высшая школа, 1984. – 310 с.
2. Вардуль И. Ф. Понятие универсалии в лингвистической типологии / И. Ф. Вардуль // Языковые универсалии и лингвистическая типология ; отв. ред. И. Ф. Вардуль. – М. : Наука, 1969. – С. 19-33.
3. Гринберг Дж., Осгуд Ч., Дженкинс Дж. Меморандум о языковых универсалиях / Гринберг Дж., Осгуд Ч., Дженкинс Дж. ; пер. с англ. Р. М. Фрумкиной // Зарубежная лингвистика. II / Общ. ред. В. А. Звегинцева, Б. А. Успенского, Б. Ю. Городецкого. – [3-е изд.]. – М. : Издательская группа "Прогресс", 1999. – С. 118-131.
4. Гухман М. М. Типологические исследования / М. М. Гухман // Теоретические проблемы советского языкознания. – М. : 1968. – С. 72-90.
5. Кацнельсон С. Д. Общее и типологическое языкознание / Соломон Давидович Кацнельсон. – Л. : Наука, 1986. – 300 с.
6. Кочерган М. П. Загальне мовознавство мовознавства / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Академія, 2003. – 364 с.
7. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 424 с.
8. Потебня А. А. Из записок о русской грамматике / Александр Афанасьевич Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958.

Статья посвящена раскрытию сущности предпосылок формирования и эволюции теории лингвистических универсалий вообще и диахронических лингвистических универсалий в частности, которые отражены в трудах А. А. Потебни и И. А. Бодуэна де Куртене. Сделаны выводы относительно основных критериев определения исследуемой проблемы выдающимися лингвистами.

Ключевые слова: лингвистические универсалии, синхронические универсалии, диахронические универсалии.

The article deals with the background of formation and evolution of the theory of linguistic universals generally and diachronic linguistic universals particularly which is represented in works of A. A. Potebnja and J. I. Baudouin de Courtenay. The conclusion about general criteria investigated problem by outstanding linguists is drawn.

Keywords: linguistic universals, synchronic universals, diachronic universals.

Климентова О. В.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

СЕМАНТИЧНА РЕФЕРЕНЦІЯ ТЕРМІНОСПОЛУКИ “ВЕРБАЛЬНА СУГЕСТІЯ” (ДІАХРОНІЧНИЙ ТА СИНХРОНІЧНИЙ АСПЕКТИ)

Стаття присвячена проблемі семантичної референції та функціонування терміносполуки “вербальна сугестія”, обґрунтовується закономірність її використання в межах лінгвістичного дослідження релігійного дискурсу.

Ключові слова: семантична референція, терміносполука, вербальна сугестія, релігійний дискурс.

Дослідження сакральних текстів у межах релігійного дискурсу засобами сугестивної лінгвістики неможливе без витворення відповідної термінологічної системи та з'ясування її семантичних референцій. Через те що сугестивна лінгвістика розвивається на міждисциплінарній основі, мають місце процеси термінологічної інтерференції, небажаної синонімії та полісемічності, що є закономірними на етапі становлення будь-якої терміносистеми. **Метою даної статті** є уточнити семантичне наповнення терміносполуки “вербальна сугестія”, що у певному контексті може бути релевантною до вербальної магії. Завдання статті – з'ясувати спільні для біблійної критики та сугестивної лінгвістики позиції аналізу фідеїстичних текстів – мотивується спільним об'єктом дослідження та неконфліктністю когнітивних і культурологічних цілей.

На поч. ХХ ст. термін “сугестивний” починає використовуватись поза контекстом гіпнотичних практик, поступово переміщуючись із медичного дискурсу, до якого він був адаптований на попередньому етапі, в педагогічний. Його було вжито у 1910 р. німецьким методистом у галузі викладання іноземних мов Р. Мертнером, який назвав свій метод “психотехнічним засвоєнням мови на сугестивно-механічній основі”. Запропонований підхід передбачав таку організацію навчального процесу, за якої при сприйнятті інформації не треба докладати будь-яких зусиль, механізми засвоєння матеріалу не усвідомлюються, постійно підтримується зацікавленість знанням, створюється оптимістична мотивація, текстова інформація сприймається в цілому, без виокремлення лексичних або синтаксичних структур, підтримується віра у метод і власну спроможність досягти цілі [1, с. 33]. Отже, йшлося про латентний зовнішній вербальний вплив, задекорований дидактичним матеріалом із цікавим змістом, риторично й стилістично оформленим, вплив у приємній формі сприйняття, із психологічно екологічною мотивацією.

Коли у 50-х роках ХХ ст. до терміна “сугестія” звернувся болгарський психотерапевт Г. Лозанов, шукаючи точних дефініцій для визначення методу своїх